

Journal of Philosophical Investigations

University of Tabriz

A Critical Analysis of Susan Haack's Foundherentism in Epistemic Justification

Morteza Hosseinzadeh

Assistant Professor, Department of Philosophy, University of Zanjan, Zanjan, Iran. E-mail: mhosseinzadeh@znu.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Research Article

Article history:

Received 04 January 2026

Received in revised form 23
February 2026

Accepted 27 February 2026

Published online 18 July 2026

Keywords:

Foundherentism, Susan Haack,
Epistemic Justification,
Foundationalism, Coherentism

Susan Haack's foundherentism, presented in *Evidence and Inquiry*, attempts to combine the strengths of foundationalism and coherentism in epistemic justification. By critiquing both traditional approaches, Haack offers an alternative model in which the justification of beliefs depends both on experiential evidence and on coherence with the overall belief system. This study, employing a descriptive-analytical method, examines the theoretical foundations, strengths, and criticisms of foundherentism. The findings indicate that this theory offers significant advantages, including transcending the traditional foundationalism-coherentism dichotomy, flexibility in accommodating new evidence, and the ability to explain the process of scientific inquiry. Nevertheless, serious criticisms have been raised: ambiguity in the role of experience and the risk of reduction to coherentism, the problem of epistemic circularity and possible reduction to weak foundationalism, ambiguity in justification criteria and conflict resolution, and the insufficiency of internalist justification from an externalist perspective. The conclusion is that although foundherentism represents an important step in contemporary epistemology, it faces fundamental challenges as a definitive solution to the problem of epistemic justification.

Cite this article: Hosseinzadeh, M. (2026). A Critical Analysis of Susan Haack's Foundherentism in Epistemic Justification. *Journal of Philosophical Investigations*, 20 (55), 499-516. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2026.71041.4408>

© The Author(s).

Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

The problem of epistemic justification has long occupied a central position in epistemology, particularly within the traditional tripartite conception of knowledge as justified true belief. Among the three components of this definition, justification plays a decisive role in distinguishing mere true belief from genuine knowledge. Without justification, even a true belief lacks epistemic legitimacy. Consequently, explaining how beliefs are justified has been one of the most fundamental and contested issues in both classical and contemporary epistemologies.

Within contemporary epistemology, two major and rival approaches to epistemic justification have dominated the discussion: foundationalism and coherentism. Foundationalism maintains that the structure of justification is hierarchical: some beliefs are basic or foundational and do not derive their justification from other beliefs, while non-basic beliefs are justified inferentially by ultimately resting on these foundational beliefs. Classical foundationalism, exemplified by Descartes, insisted that foundational beliefs must be indubitable or infallible. Contemporary foundationalists such as Roderick Chisholm, William Alston, and Robert Audi have significantly revised this picture by allowing basic beliefs to be fallible while still non-inferentially justified. Despite these revisions, foundationalism continues to face serious challenges, particularly concerning the precise identification of basic beliefs and the mechanism by which justification is transmitted from basic to non-basic beliefs.

Coherentism, by contrast, rejects the very idea of epistemic foundations. According to this view, a belief is justified not because it rests on basic beliefs, but because it belongs to a coherent system of beliefs characterized by mutual support, consistency, and explanatory integration. Laurence Bonjour famously defended coherentism in his early work, arguing that empirical justification is essentially holistic.

However, coherentism faces its own well-known difficulties, most notably the “isolation objection”: a belief system may be highly coherent yet entirely disconnected from reality. The possibility of mutually coherent but false belief systems suggests that coherence alone cannot guarantee epistemic justification.

Against this background, Susan Haack introduces her theory of foundherentism, most fully articulated in *Evidence and Inquiry* (1993). Foundherentism is presented as a “third way” that aims to overcome the limitations of both foundationalism and coherentism without collapsing into either. Haack explicitly rejects the idea that epistemic justification must be understood exclusively in foundationalist or coherentist terms. Instead, she argues that justification arises from the interaction between experiential evidence and the coherence of beliefs within a broader belief system.

A central feature of Haack’s theory is her use of the crossword puzzle metaphor. In this metaphor, experiential inputs function as “clues,” while beliefs correspond to the entries in the puzzle. A belief is justified to the extent that it fits the relevant experiential clues and coheres with other beliefs already in place. Some beliefs are more directly constrained by experience, while others gain justification primarily through their coherence with surrounding beliefs. Crucially, justification is neither purely vertical (as in foundationalism) nor purely horizontal (as in coherentism), but involves both dimensions simultaneously. Moreover, justification is gradual and revisable: beliefs can be more or less justified, and even beliefs closely connected to experience may be revised in light of new evidence or coherence considerations.

One of the major strengths of foundherentism, as emphasized in this article, is its successful rejection of the traditional foundationalism–coherentism dichotomy. Haack demonstrates that this dichotomy is a false one and that a more nuanced account of justification is possible. Another significant advantage of her theory is its flexibility and responsiveness to new evidence. Unlike classical foundationalism, foundherentism does not posit infallible basic beliefs immune to revision. This feature makes the theory more consistent with actual epistemic practices, especially in scientific inquiry. Indeed, Haack explicitly

claims that scientific reasoning exemplifies the foundherentist model: scientific theories must both fit empirical data and cohere with established theoretical frameworks. Additionally, foundherentism offers a plausible account of the gradational nature of justification, capturing the intuitive idea that some beliefs are better justified than others.

Despite these strengths, this article argues that foundherentism faces serious theoretical difficulties that prevent it from serving as a fully satisfactory solution to the problem of epistemic justification.

The first major challenge concerns the status of experience in Haack's theory. Although Haack insists that experience plays a real and indispensable role in justification, she denies that experiential inputs function as foundational beliefs in the traditional sense. Critics such as Tramel and BonJour argue that this position is unstable. If experience merely constrains belief systems without playing a foundational role, then foundherentism risks collapsing into coherentism. If, on the other hand, experience effectively halts the justificatory regress, then the theory appears to revert to a form of weak foundationalism. The article supports this critique and maintains that Haack does not provide a sufficiently clear criterion to distinguish the role of experience in foundherentism from its role in moderate foundationalism.

A second major problem is the issue of epistemic circularity and regress. Haack attempts to address this concern by distinguishing between vicious circularity and "mutual support" among beliefs, drawing again on the crossword puzzle analogy.

However, the article argues that this distinction lacks a clear, non-question-begging criterion. Without an independent standard for identifying when mutual support is epistemically legitimate rather than viciously circular, foundherentism remains vulnerable to the charge of circular justification.

The third and perhaps most serious weakness lies in the absence of explicit decision rules for resolving conflicts between experiential evidence and coherence. Haack emphasizes that justification depends on multiple factors, including experiential support, coherence, comprehensiveness, and explanatory power. Yet she does not specify how these factors should be weighted when they come into conflict. For example, when strong experiential evidence contradicts a highly coherent belief system, the theory offers no clear guidance as to which should take precedence. This lack of explicit criteria significantly undermines the practical applicability of foundherentism as a theory of justification.

Finally, the article considers an externalist critique of foundherentism. From an externalist perspective, justification (or warrant) requires not only internal coherence and accessible evidence but also a reliable connection between belief-forming processes and reality. Drawing on insights from Plantinga and contemporary externalists, the article argues that foundherentism, as an essentially internalist theory, can at best account for internal rationality rather than knowledge in the robust sense. To become a more comprehensive epistemological theory, foundherentism would need to be supplemented with externalist elements such as the reliability of cognitive processes.

In conclusion, this article maintains that Susan Haack's foundherentism represents a significant and innovative contribution to contemporary epistemology. It offers a compelling overall picture of epistemic justification that captures important features of actual epistemic practice, particularly in science. Nevertheless, foundherentism falls short of providing a final solution to the problem of justification. Its ambiguities regarding the role of experience, unresolved issues of circularity, lack of explicit criteria for resolving epistemic conflicts, and reliance on an internalist framework indicate that the theory remains incomplete. Rather than a definitive answer, foundherentism should be understood as a dynamic and open-ended project—one that invites further refinement, critical engagement, and possible reformulation within alternative epistemological traditions, including non-Western frameworks such as Islamic epistemology.

تحلیل انتقادی نظریه مبنانسجام‌گروی سوزان هاک در توجیه معرفتی

مرتضی حسین‌زاده

استادیار گروه فلسفه، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران. رایانامه: mhoseinzadeh@znu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	نظریه مبنانسجام‌گروی که توسط سوزان هاک در کتاب شواهد و تحقیق مطرح شده، تلاشی برای ترکیب نقاط قوت مبناکرایی و انسجام‌گرایی در توجیه معرفتی است. هاک با نقد هر دو رویکرد سنتی، الگویی بدیل ارائه می‌دهد که در آن توجیه باورها هم به شواهد تجربی وابسته است و هم به انسجام با نظام کلی باورها. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی مبانی نظری مبنانسجام‌گروی، مزایا و نقدهای وارد بر آن می‌پردازد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که این نظریه با مزایایی چون عبور از دوگانه سنتی مبنی-انسجام، انعطاف‌پذیری در مواجهه با شواهد جدید، و توانایی تبیین فرایند تحقیق علمی همراه است. در عین حال، نقدهای جدی بر آن وارد شده است: ابهام در جایگاه تجربه و خطر تقلیل به انسجام‌گرایی، مسئله دور معرفتی و تقلیل احتمالی به مبناکرایی ضعیف، ابهام در معیارهای توجیه و حل تعارض‌ها، و ناکافی بودن توجیه درون‌گرایانه از منظر خارج‌گرایی معرفتی. نتیجه آن که مبنانسجام‌گروی گرچه گامی مهم در معرفت‌شناسی معاصر است، اما به‌عنوان راه‌حلی نهایی برای مسئله توجیه معرفتی با چالش‌های اساسی مواجه است.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۴	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۰۴	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۸	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۲۷	
کلیدواژه‌ها: مبنانسجام‌گروی، سوزان هاک، توجیه معرفتی، مبناکرایی، انسجام‌گرایی	

استناد: حسین‌زاده، مرتضی. (۱۴۰۵). تحلیل انتقادی نظریه مبنانسجام‌گروی سوزان هاک در توجیه معرفتی، پژوهش‌های فلسفی، ۲۰ (۵۵)، ۴۹۹-۵۱۶.

<https://doi.org/10.22034/jpiut.2026.71041.4408>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

مقدمه

تعریف سه‌جزئی معرفت به مثابه «باور صادق موجه» سابقه‌ای دیرینه در تاریخ معرفت‌شناسی دارد و همواره یکی از کانون‌های اصلی مناقشه میان فیلسوفان بوده است. در این تعریف، رکن «توجیه» نقشی تعیین‌کننده در تمایز میان باور صرف و معرفت ایفا می‌کند؛ به گونه‌ای که بدون توجیه، حتی باور صادق نیز نمی‌تواند مصداق معرفت به‌شمار آید. از این رو، مسئله چگونگی توجیه باورها از بنیادی‌ترین مسائل معرفت‌شناسی محسوب می‌شود و بخش قابل‌توجهی از نظریه‌پردازی‌های این حوزه را به خود اختصاص داده است. به‌ویژه در معرفت‌شناسی معاصر، تمرکز بر رکن توجیه به‌عنوان معیار اصلی معرفت موجه، اهمیتی فزاینده یافته است (آئودی، ۲۰۱۰، ۲۱۳).

در سنت معرفت‌شناسی معاصر، دو رویکرد رقیب و تأثیرگذار در باب توجیه معرفتی شکل گرفته‌اند: مبنای‌گرایی و انسجام‌گرایی. مبنای‌گرایی بر این ایده استوار است که نظام باورهای موجه باید دارای ساختاری سلسله‌مراتبی باشد؛ ساختاری که در آن، باورهای غیرپایه اعتبار خود را از باورهای پایه و بنیادینی می‌گیرند که خود نیازمند توجیه از سوی باورهای دیگر نیستند. این رویکرد در دوره کلاسیک با آثار رنه دکارت شکل نظام‌مندی به خود گرفت. دکارت در مواجهه با شکاکیت، بر ضرورت دستیابی به گزاره‌هایی کاملاً بدیهی و غیرقابل تردید تأکید می‌کرد و گزاره «می‌اندیشم، پس هستم» را نمونه‌ای از باوری می‌دانست که می‌تواند شالوده سایر معارف قرار گیرد (دکارت، ۱۶۴۱، ۱۷). در معرفت‌شناسی معاصر، مبنای‌گرایی توسط فیلسوفانی چون رودریک چیزهولم، ویلیام آلستون و رابرت آئودی بسط و تعدیل یافته است. چیزهولم با ارائه نظریه‌ای درباره حالات خودآشکار، باورهای پایه را به حالاتی ارجاع می‌دهد که فاعل شناسا مستقیماً به آن‌ها دسترسی دارد (چیزهولم، ۱۹۸۹، ۱۹). آلستون نیز در چارچوبی خارج‌گرایانه‌تر و با تمرکز بر مفهوم «ضمانت معرفتی»، از نسخه‌ای تعدیل‌شده از مبنای‌گرایی دفاع می‌کند که در آن، باورهای پایه لزوماً خطاناپذیر نیستند اما همچنان نقش آغازین در زنجیره توجیه ایفا می‌کنند (آلستون، ۱۹۸۹، ۱۶). آئودی نیز مبنای‌گرایی معتدلی را صورت‌بندی می‌کند که در آن، باورهای پایه خطاپذیرند اما از درجه‌ای از توجیه مستقل برخوردارند که بدون استنتاج از باورهای دیگر حاصل می‌شود (آئودی، ۲۰۱۰، ۲۱۶).

در مقابل، انسجام‌گرایی به‌عنوان بدیلی برای مبنای‌گرایی مطرح شد و مدعی گردید که توجیه معرفتی نه از طریق اتکا به باورهای پایه، بلکه از طریق انسجام درونی مجموعه باورها حاصل می‌شود. بر اساس این دیدگاه، یک باور زمانی موجه است که در چارچوب شبکه‌ای از باورهای به‌هم‌پیوسته، سازگار و تقویت‌کننده یکدیگر قرار گیرد. لارنس بونجور، به‌عنوان یکی از مدافعان برجسته این رویکرد در آثار اولیه خود، انسجام‌گرایی را جایگزینی نظری برای مبنای‌گرایی معرفی می‌کند. او تصریح می‌کند:

توجیه تجربی اساساً ماهیتی کل‌نگرانه دارد و باور تنها از طریق عضویت در نظامی منسجم از باورها

موجه می‌شود (بونجور، ۱۹۸۵، ۱۱۲).

با وجود تأثیر عمیق هر یک از این دو رویکرد بر سیر تحول معرفت‌شناسی، نقدهای گسترده نشان داده‌اند که هیچ‌یک به‌تنهایی قادر به حل کامل مسئله توجیه معرفتی نیستند. مبنای‌گرایی با دشواری تعیین باورهای پایه و تبیین نحوه انتقال توجیه مواجه است و انسجام‌گرایی نیز با خطر نسبی‌گرایی معرفتی و گسست از واقعیت عینی روبه‌روست. به نظر نگارنده، این کاستی‌ها نشان می‌دهد که تقابل سنتی میان مبنای‌گرایی و انسجام‌گرایی نوعی دوراهی کاذب است و ضرورت جستجوی نظریه‌هایی که بتوانند عناصر موجه هر دو رویکرد را در قالب الگویی جامع‌تر ترکیب نمایند، امری اجتناب‌ناپذیر به‌نظر می‌رسد.

در این چارچوب، تلاش برای ارائه الگویی که هم به شواهد تجربی وفادار باشد و هم انسجام نظام باورها را حفظ کند، به یکی از دغدغه‌های محوری معرفت‌شناسی معاصر بدل شده است. سوزان هاک، در کنار فیلسوفانی چون رودریک چیزهولم و ارنست سوسا، از جمله متفکرانی است که بر امکان و ضرورت عبور از تقابل دوگانه میناگرایی و انسجام‌گرایی تأکید کرده‌اند. با این حال، نظریه مینانسجام‌گروی سوزان هاک از حیث انسجام مفهومی و بسط نظام‌مند، جایگاهی متمایز دارد. استعاره «جدول کلمات متقاطع» که هاک برای تبیین دیدگاه خود به کار می‌گیرد، تصویری روشن از این ایده ارائه می‌دهد. هاک خود در توضیح این استعاره می‌نویسد:

تجربه همچون سرنخی اولیه جهت‌گیری ما را نسبت به حقیقت فراهم می‌کند، اما تنها در صورتی به توجیه معرفتی می‌انجامد که پاسخ‌های پیشنهادی در شبکه‌ای منسجم از باورها با یکدیگر جور درآیند و از حمایت متقابل برخوردار شوند (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۸۱).

نظریه «مینانسجام‌گروی» که توسط سوزان هاک در کتاب *شواهد و کاوش‌های صورت‌بندی* شده است، تلاشی نظام‌مند برای تلفیق عناصر اساسی میناگرایی و انسجام‌گرایی به شمار می‌آید. هاک با نقد دوگانه سنتی این دو رویکرد، استدلال می‌کند که توجیه معرفتی نه صرفاً بر شواهد تجربی بنیادین استوار است و نه صرفاً بر انسجام درونی باورها، بلکه حاصل تعامل هم‌زمان و پویا میان این دو بُعد است. از نظر او، باور موجه باوری است که هم از پشتیبانی شواهد تجربی برخوردار باشد و هم در چارچوب یک نظام منسجم از باورها جای گیرد (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۱۹).

با وجود اهمیت نظریه مینانسجام‌گروی در مباحث معرفت‌شناسی معاصر، آثار سوزان هاک تاکنون به زبان فارسی ترجمه نشده و پژوهش‌های مستقلی که به‌طور مستقیم و نظام‌مند به تحلیل انتقادی دیدگاه او بپردازند، اندک‌اند. تنها برخی پژوهش‌ها، به‌صورت غیرمستقیم، به این نظریه اشاره کرده‌اند؛ از جمله مقاله‌ای با عنوان «مینانسجام‌گروی وجودی ملاصدرا در باب رکن توجیه» (حسین‌زاده، کاوندی، جاهد، ۱۳۹۷). مبنای انسجام‌گروی وجودی ملاصدرا در باب رکن توجیه، حکمت معاصر، ۹(۱). که در آن، دیدگاه ملاصدرا به‌عنوان نوعی نظریه ترکیبی تفسیر شده و با ارجاعی اجمالی به نظریه هاک، از مفهوم مینانسجام‌گروی یاد شده است. با این حال، تحلیل مستقل و انتقادی نظریه سوزان هاک در این اثر صورت نگرفته است.

پژوهش حاضر با هدف جبران این خلأ، به بررسی و تحلیل انتقادی نظریه مینانسجام‌گروی سوزان هاک در باب توجیه معرفتی می‌پردازد. اهداف اصلی این تحقیق عبارت‌اند از: تبیین دقیق مؤلفه‌های نظریه هاک، ارزیابی نقاط قوت و ضعف آن در مقایسه با میناگرایی و انسجام‌گرایی، و بررسی میزان موفقیت آن در ارائه الگویی قابل اعتماد برای توجیه باورها. نگارنده بر این باور است که بررسی انتقادی این نظریه نه تنها به فهم دقیق‌تر اصول بنیادین معرفت کمک می‌کند، بلکه می‌تواند مسیرهای تازه‌ای برای تعامل میان سنت‌های مختلف معرفت‌شناختی بگشاید.

۱. میناگرایی

میناگرایی یکی از دیدگاه‌های کلاسیک در معرفت‌شناسی است که بر اساس آن، توجیه معرفتی باورها در نهایت باید بر مجموعه‌ای از باورهای بنیادی یا پایه استوار باشد. این باورهای پایه خود نیازمند توجیه از طریق باورهای دیگر نیستند و نقش نقطه آغازین زنجیره توجیه را ایفا می‌کنند؛ در حالی که سایر باورها (غیرپایه) اعتبار و توجیه خود را از ارتباط استنتاجی با این باورهای بنیادین به‌دست می‌آورند. آثودی در تعریف میناگرایی تصریح می‌کند:

¹Evidence and Inquiry

ساختار توجیه سلسله‌مراتبی است و هر باور موجه یا خود پایه است یا در نهایت به باورهای پایه ختم می‌شود (آئودی، ۲۰۱۰، ۲۱۶).

بر این اساس، ساختار نظام باورها در میناگرایی ماهیتی سلسله‌مراتبی دارد و باورها به دو دسته پایه و غیرپایه تقسیم می‌شوند. میناگرایی را معمولاً به دو صورت کلی کلاسیک و معاصر تقسیم می‌کنند.

۱-۱. میناگرایی کلاسیک

میناگرایی کلاسیک سابقه‌ای دیرینه در تاریخ فلسفه دارد و می‌توان رگه‌هایی از آن را در آثار افلاطون و ارسطو مشاهده کرد. این رویکرد بر وجود باورهای بدیهی، یقینی و غیرقابل تردید تأکید دارد و بر این باور است که باورهای پایه باید از نوعی خطاناپذیری یا یقین برخوردار باشند. در دوره جدید، دکارت یکی از برجسته‌ترین نمایندگان این دیدگاه به‌شمار می‌آید که با به‌کارگیری شک روش‌مند در پی یافتن باورهای کاملاً یقینی بود که بتوانند بنیان معرفت را تشکیل دهند (دکارت، ۱۹۹۶، ۲۱۵). بونجور در توصیف میناگرایی کلاسیک می‌نویسد:

باورهای پایه باید از چنان درجه‌ای از یقین و خطاناپذیری برخوردار باشند که هرگونه تردید در آن‌ها ناممکن باشد (بونجور، ۲۰۰۳، ۱۷۷).

۲-۱. میناگرایی معاصر

میناگرایی معاصر در واکنش به سخت‌گیری‌های میناگرایی کلاسیک شکل گرفت و توسط فیلسوفانی چون رودریک چیزهولم، ویلیام آلستون و رابرت آئودی بسط داده شد. در این رویکرد، باورهای پایه لزوماً خطاناپذیر یا یقینی تلقی نمی‌شوند، بلکه می‌توانند خطاپذیر و قابل اصلاح باشند. با این حال، ساختار سلسله‌مراتبی نظام باورها حفظ می‌شود و همچنان باورهای پایه نقش آغازین در توجیه باورهای دیگر را ایفا می‌کنند. چیزهولم باورهای پایه را به حالات «خودآشکار» ارجاع می‌دهد که فاعل شناسا بدون نیاز به استنتاج از باورهای دیگر به آن‌ها دسترسی دارد (چیزهولم، ۱۹۸۹، ۸). آلستون نیز تأکید می‌کند:

باورهای پایه می‌توانند خطاپذیر باشند و همچنان نقش بنیادین در توجیه ایفا کنند، مشروط بر آنکه از درجه کافی اعتبار معرفتی برخوردار باشند (آلستون، ۱۹۸۹، ۱۶).

آئودی نیز در صورت‌بندی میناگرایی معتدل خود استدلال می‌کند که باورهای پایه از نوعی توجیه غیراستنتاجی برخوردارند که مستقیماً از تجربه حاصل می‌شود، بدون آنکه نیازی به خطاناپذیری داشته باشند (آئودی، ۲۰۱۰، ۲۱۸).

به نظر نگارنده، تحول از میناگرایی کلاسیک به میناگرایی معاصر گامی مهم در جهت واقع‌گرایانه‌تر شدن نظریه توجیه بود. پذیرش خطاپذیری باورهای پایه، میناگرایی را از اتهام جزم‌اندیشی تا حدی رها کرد؛ اما همان‌طور که در ادامه خواهیم دید، این تعدیل مشکلات دیگری را نیز به همراه داشت.

در میناگرایی، جلوگیری از دور معرفتی و تسلسل بی‌پایان در توجیه، یکی از انگیزه‌های اصلی طرح این نظریه است. وجود باورهای پایه‌ای که خود نیازمند توجیه نیستند، به‌عنوان راه‌حلی برای توقف زنجیره توجیه مطرح می‌شود و به این ترتیب، امکان دستیابی به باورهای موجه فراهم می‌گردد (آئودی، ۲۰۱۰، ۲۱۶).

با وجود این مزایا، مبنایگرایی با نقدهای جدی مواجه شده است. یکی از مهم‌ترین این نقدها، مشکل تعیین دقیق باورهای پایه است. این پرسش مطرح می‌شود که با چه معیاری می‌توان باورهای پایه را از باورهای غیرپایه تمییز داد. بونجور در این باره تصریح می‌کند:

هر معیاری که برای تعیین باورهای پایه پیشنهاد شود، یا بیش از حد محدودکننده است و باورهای اندکی را دربرمی‌گیرد، یا آن قدر گسترده است که باورهای نامعتبر را نیز شامل می‌شود (بونجور، ۱۹۸۵، ۳۷).

افزون بر این، حتی اگر باورهای پایه موجه تلقی شوند، بونجور استدلال می‌کند:

همچنان روشن نیست که توجیه آن‌ها دقیقاً چگونه و بر چه اساسی به باورهای استنتاجی منتقل می‌شود (بونجور، ۲۰۰۳، ۱۸۲).

نگارنده بر این باور است که این نقد بونجور از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا حتی اگر وجود باورهای پایه پذیرفته شود، مسئله «انتقال توجیه» همچنان حل نشده باقی می‌ماند و این خود نشان‌دهنده نقضی ساختاری در مبنایگرایی است. از سوی دیگر، اتکای مبنایگرایی به شواهد تجربی نیز با چالش‌هایی همراه است. شواهد تجربی می‌توانند دچار خطا شوند یا تفاسیر متفاوتی از آن‌ها ارائه گردد؛ امری که ادعای قطعیت و ثبات باورهای پایه را تضعیف می‌کند. آلستون خود به این مسئله اذعان می‌کند و تصریح می‌کند:

ادراک حسی، هرچند منبع مهمی از باورهای پایه است، اما خطاپذیری آن نمی‌تواند نادیده گرفته شود (آلستون، ۱۹۹۳، ۲۴۷).

سوزان هاک در نقد مبنایگرایی استدلال می‌کند که این دیدگاه بیش از حد بر شواهد اولیه و روابط عمودی میان باورهای پایه و غیرپایه تمرکز می‌کند و در نتیجه، نقش ارتباطات نظام‌مند و افقی میان باورها را نادیده می‌گیرد. هاک تصریح می‌کند:

مبنایگرایی با تأکید انحصاری بر روابط عمودی، روابط افقی میان باورها را نادیده می‌گیرد (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۵۱).

به نظر او، مبنایگرایی با دشواری‌های جدی در تعیین معیار باورهای پایه و توضیح نحوه انتقال توجیه از باورهای پایه به باورهای بالاتر مواجه است (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۲۳).

در مجموع، به نظر نگارنده، نقدهای وارد بر مبنایگرایی نشان می‌دهد که این رویکرد، علی‌رغم تلاش ارزشمند برای حل مسئله دور و تسلسل در توجیه معرفتی، با ابهام‌های مفهومی و دشواری‌های ساختاری جدی مواجه است. مهم‌ترین این دشواری‌ها، ناتوانی در ارائه معیاری قاطع برای تعیین باورهای پایه و تبیین مکانیزم انتقال توجیه است. همین محدودیت‌ها، همراه با کاستی‌های انسجام‌گرایی، زمینه را برای طرح رویکردهای تلفیقی فراهم کرده است؛ رویکردهایی که می‌کوشند هم نقش شواهد تجربی و هم اهمیت انسجام میان باورها را در تبیین توجیه معرفتی به‌طور هم‌زمان لحاظ کنند.

۲. انسجام‌گرایی

انسجام‌گرایی دیدگاهی در توجیه معرفتی است که بر اساس آن، موجه‌بودن باورها نه به اتکای باورهای پایه، بلکه به واسطه انسجام و هماهنگی متقابل میان آن‌ها در یک شبکه منسجم از باورها تبیین می‌شود. در این رویکرد، توجیه امری درون‌نظامی تلقی می‌شود و باورها از طریق سازگاری، پشتیبانی متقابل و قرارگرفتن در یک کل منسجم، توجیه می‌یابند. از این رو، برخلاف

میناگرایی که توجیه باورهای غیرپایه را وابسته به باورهای پایه می‌داند، انسجام‌گرایی بر این ایده تأکید می‌کند که هیچ باوری به‌تنهایی و به‌صورت مستقل نقش بنیادین ندارد و همه باورها، به‌نحوی شبکه‌ای، یکدیگر را تقویت می‌کنند. بونجور در صورت‌بندی این دیدگاه تصریح می‌کند:

توجیه تجربی اساساً ماهیتی کل‌نگرانه دارد و یک باور تنها از طریق عضویت در نظامی منسجم از باورها موجه می‌شود، نه از طریق ارجاع به پایه‌ای مستقل (بونجور، ۱۹۸۵، ۱۱۲).

در این چارچوب، نظام باورها به‌صورت یک شبکه به‌هم‌پیوسته در نظر گرفته می‌شود که روابط میان باورها نقش اساسی در توجیه آن‌ها ایفا می‌کند. بدین معنا، توجیه نه از یک نقطه آغازین خاص، بلکه از انسجام کلی نظام باورها حاصل می‌شود. انسجام‌گرایی در این معنا کوششی است برای پرهیز از مشکلات میناگرایی سنتی، از جمله دشواری توجیه باورهای پایه و مسئله توقف زنجیره توجیه.

بونجور در آثار اولیه خود از انسجام‌گرایی به‌عنوان بدیلی برای میناگرایی دفاع می‌کند و مدعی است که «انسجام‌گرایی می‌تواند بدون فرض باورهای پایه، ساختاری جامع‌تر برای توجیه معرفتی فراهم آورد» (بونجور، ۱۹۸۵، ۱۰۰). بااین‌حال، بونجور در آثار متأخر خود از این موضع فاصله می‌گیرد و تصریح می‌کند که انسجام‌گرایی صرف نمی‌تواند به‌طور رضایت‌بخشی ارتباط باورها با واقعیت را تبیین کند. او می‌نویسد:

امکان تصور نظام‌هایی از باورهای کاملاً منسجم اما کاذب نشان می‌دهد که انسجام به‌تنهایی ضامن صدق نیست (بونجور، ۱۹۹۸، ۱۱۸).

بر همین اساس، بونجور در نهایت به نوعی میناگرایی عقل‌گرایانه تعدیل‌شده روی می‌آورد که در آن، برخی شهودهای عقلانی نقش بنیادین در توجیه ایفا می‌کنند.

به نظر نگارنده، تحول فکری بونجور از انسجام‌گرایی به میناگرایی عقل‌گرایانه، خود شاهدهی بر ناکفایتی انسجام‌گرایی محض در تبیین توجیه معرفتی است. اگر یکی از برجسته‌ترین مدافعان انسجام‌گرایی ناگزیر از ترک آن شده، این امر نشان‌دهنده عمق مشکلات این رویکرد است.

با وجود این تحول در دیدگاه بونجور، نقدهای وارد بر انسجام‌گرایی صرف همچنان در ادبیات معرفت‌شناسی محل بحث‌اند. یکی از مهم‌ترین این نقدها آن است که انسجام درونی باورها تضمینی برای صدق یا تطابق آن‌ها با واقعیت نیست. برای مثال، فردی که به‌اشتباه گمان می‌کند همکارانش قصد کنار گذاشتن او را دارند، ممکن است مجموعه‌ای منسجم از باورها بسازد: دیر پاسخ‌دادن به پیام‌ها نشانه بی‌اعتنایی تلقی می‌شود، برگزاری جلسه‌ای بدون دعوت او به‌عنوان تصمیم‌گیری پنهانی تفسیر می‌گردد و یک انتقاد کاری عادی نشانه خصومت شخصی دانسته می‌شود. این باورها از حیث درونی با یکدیگر سازگارند و همدیگر را تقویت می‌کنند، اما می‌توانند کاملاً نادرست باشند و با واقعیت عینی تطابق نداشته باشند. این مثال نشان می‌دهد که انسجام درونی، به‌تنهایی، تضمینی برای صدق باورها نیست.

از دیگر اشکالات مهم انسجام‌گرایی، ابهام در تعریف دقیق «انسجام» است. مشخص نیست انسجام دقیقاً متضمن چه مؤلفه‌هایی است و چگونه می‌توان میزان آن را به‌طور غیرسلیقه‌ای تعیین کرد. افزون بر این، وابستگی متقابل باورها در توجیه، این نگرانی را ایجاد می‌کند که توجیه معرفتی در قالب نوعی دور معرفتی شکل گیرد. آثودی در این‌باره هشدار می‌دهد:

وابستگی متقابل باورها در توجیه، این نگرانی را ایجاد می‌کند که توجیه معرفتی در قالب نوعی دور شکل گیرد؛ بدین معنا که هر باور برای توجیه خود به باورهای دیگر ارجاع دهد و آن باورها نیز به نوبه خود به باورهای دیگر وابسته باشند (آودی، ۲۰۱۰، ۲۲۱).

سوزان هاک نیز در نقد انسجام‌گرایی استدلال می‌کند که این رویکرد با کنارگذاشتن نقش تجربه، در معرض خطر جدی نسبی‌گرایی معرفتی قرار می‌گیرد. هاک تصریح می‌کند:

انسجام‌گرایی نمی‌تواند به‌تنهایی پیوند معرفت با واقعیت عینی را تضمین کند و این امکان همواره وجود دارد که باورهایی کاملاً منسجم اما غیرواقعی شکل گیرند (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۵۹).

افزون بر این، هاک به مسئله دور در انسجام‌گرایی اشاره می‌کند و می‌نویسد:

ساختاری که در آن هر باور به باورهای دیگر برای توجیه خود ارجاع می‌دهد، در نهایت با نوعی خودتوجیهی مسئله‌دار مواجه است (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۶۰).

در همین راستا، موزر تأکید می‌کند:

انسجام میان باورها، هرچند می‌تواند نقشی مهم در توجیه ایفا کند، اما حداکثر شرطی لازم است و نه شرطی کافی؛ زیرا بدون ارتباط شواهدی مناسب با واقعیت، حتی منسجم‌ترین نظام‌های باور نیز از توجیه معرفتی برخوردار نخواهند بود (موزر، ۱۹۹۵، ۱۷۲).

گلدمن نیز با طرح این پرسش که چرا باید یک نظام باور منسجم بر نظامی منسجم دیگر ترجیح داده شود، نتیجه می‌گیرد که «انسجام‌گرایی ناگزیر باید به عاملی بیرون از انسجام متوسل شود» (گلدمن، ۱۹۸۶، ۹۹). بنابراین نقد گلدمن نشان می‌دهد که انسجام‌گرایی در درون خود ناقص است و برای تکمیل، ناگزیر به عناصری بیرون از خود نیازمند است؛ امری که خود نوعی اعتراف ضمنی به ضرورت عنصر تجربی یا بنیادین در توجیه است.

با توجه به نقدهای وارد بر هر دو رویکرد مبنای‌گرایی و انسجام‌گرایی، روشن می‌شود که هیچ‌یک از این دو نظریه به‌تنهایی قادر به ارائه تبیینی جامع و رضایت‌بخش از توجیه معرفتی نیستند. مبنای‌گرایی، علی‌رغم تأکید بر نقش شواهد بنیادین و تلاش برای پرهیز از دور و تسلسل، با دشواری‌هایی جدی در تعیین باورهای پایه و تبیین نحوه انتقال توجیه مواجه است و در عین حال، به ارتباطات نظام‌مند و افقی میان باورها توجه کافی ندارد. در مقابل، انسجام‌گرایی با برجسته‌کردن ساختار شبکه‌ای نظام باورها و نقش حمایت متقابل باورها، از تبیین پیوند معرفت با واقعیت عینی و نقش تجربه ناتوان می‌ماند و در معرض خطر نسبی‌گرایی معرفتی و خودتوجیهی قرار می‌گیرد.

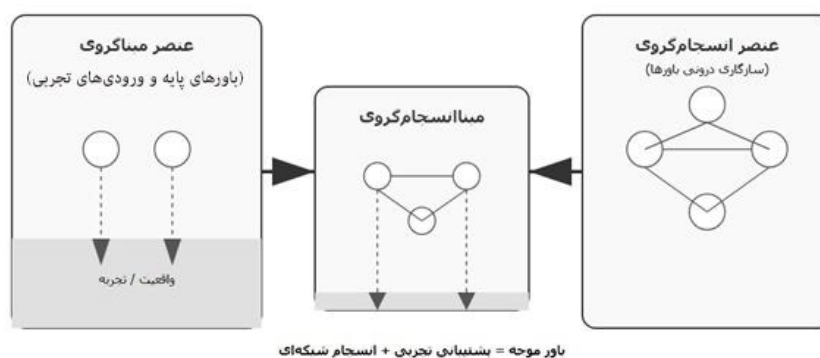
از این‌رو، نگارنده بر این باور است که تقابل سنتی میان این دو رویکرد را باید نوعی دوراهی کاذب دانست. نظریه مبنای‌انسجام‌گروی سوزان هاک دقیقاً در پاسخ به این بن‌بست نظری شکل می‌گیرد و می‌کوشد با تلفیق عناصر موجه هر دو دیدگاه، الگویی بدیل برای توجیه معرفتی ارائه دهد که در آن، هم نقش محدود‌کننده و واقعی تجربه به رسمیت شناخته می‌شود و هم اهمیت انسجام و حمایت متقابل باورها در چارچوب یک نظام معرفتی پویا حفظ می‌گردد.

۳. مینانسجام‌گروی

مینانسجام‌گروی نظریه‌ای است که توسط سوزان هاک مطرح شده و هدف آن ارائه الگویی بدیل برای توجیه معرفتی از طریق ترکیب عناصر اساسی میناگرایی و انسجام‌گرایی است. هاک با این نظریه می‌کوشد از دوگانه سنتی «باورهای پایه» در میناگرایی و «انسجام صرف باورها» در انسجام‌گرایی عبور کند و الگویی ارائه دهد که هم به شواهد تجربی وفادار باشد و هم انسجام نظام باورها را در نظر بگیرد. بر این اساس، باورهای موجه نه صرفاً به دلیل اتکا به باورهای بنیادین موجه‌اند و نه صرفاً به دلیل سازگاری درونی، بلکه تنها زمانی موجه‌اند که هم از شواهد تجربی پشتیبانی شوند و هم در چارچوب یک نظام منسجم از باورها جای گیرند. هاک در تبیین این ایده محوری می‌نویسد: «مینانسجام‌گروی اجازه می‌دهد که تجربه نقشی در توجیه ایفا کند، اما نه به شیوه میناگرایانه؛ و اجازه می‌دهد که انسجام نیز نقشی در توجیه داشته باشد، اما نه به شیوه انسجام‌گرایانه» (هاک، ۱۹۹۳، الف، ۱۹). در جای دیگر نیز تصریح می‌کند:

توجیه معرفتی حاصل تعامل دوسویه میان شواهد تجربی و جایگاه باور در شبکه‌ای منسجم از باورهاست (هاک، ۱۹۹۹، ۱۱۴).

الگوی ترکیبی مینانسجام‌گروی (سوزان هاک)

شکل ۱. الگوی ترکیبی مینانسجام‌گروی سوزان هاک

این نمودار نشان می‌دهد که مینانسجام‌گروی چگونه با بهره‌گیری از برخی مؤلفه‌های میناگرایی، مانند نقش آغازین باورهای پایه و ورودی‌های تجربی، و برخی مؤلفه‌های انسجام‌گروی، مانند سازگاری و پشتیبانی متقابل باورها، می‌کوشد از دوگانه سنتی عبور کند. در این الگو، توجیه معرفتی حاصل تعامل میان پشتیبانی تجربی و انسجام کلی نظام باورهاست. یکی از ویژگی‌های محوری نظریه هاک، تحلیل «دووجهی» توجیه معرفتی است. هاک میان دو جنبه متمایز اما مرتبط تمایز قائل می‌شود: نخست، جنبه علی که به این می‌پردازد باورها چگونه شکل می‌گیرند و چه فرایندها و شواهدی در پیدایش آن‌ها نقش دارند؛ دوم، جنبه ارزیابی که ناظر به این است که یک باور تا چه اندازه از حیث معرفتی موجه است و چه میزان پشتیبانی شواهدی دارد. هاک در توضیح این تمایز می‌نویسد: «جنبه علی ناظر به تاریخچه شکل‌گیری باور است و جنبه ارزیابی ناظر به میزان پشتیبانی شواهدی از باور» (هاک، ۱۹۹۳، الف، ۱۴۱). این تمایز به هاک امکان می‌دهد میان فرایند روان‌شناختی شکل‌گیری باور و ارزیابی هنجاری توجیه معرفتی تفکیک قائل شود (هاک، ۱۹۹۳، الف، ۱۱؛ هاک، ۱۹۹۹، ۱۱۵).

با این حال، هاک تأکید می‌کند که این دو جنبه کاملاً مستقل از یکدیگر نیستند، بلکه در تعامل با هم قرار دارند؛ به گونه‌ای که «ممکن است باوری از حیث علی به‌درستی شکل گرفته باشد اما از نظر ارزیابی معرفتی پشتیبانی کافی نداشته باشد، یا

بالعکس» (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۱۹۹). این تمایز دوجیهی از نقاط قوت مهم نظریه هاک است، زیرا بسیاری از نظریه‌های پیشین توجیه، میان فرایند علّی شکل‌گیری باور و ارزش معرفتی آن خلط می‌کردند. با این حال، همان‌طور که در بخش نقدها خواهیم دید، اجرای عملی این تمایز با دشواری‌هایی همراه است.

پرسش اصلی این است که آیا رویکردهای سنتی در معرفت‌شناسی قادر به تبیین کامل توجیه معرفتی هستند یا خیر. هاک در گام نخست، با رویکردی انتقادی نشان می‌دهد که هیچ‌یک از دو رویکرد سنتی، به‌تنهایی، قادر به تبیین کامل توجیه معرفتی نیستند. از یک‌سو، شواهد تجربی اگر به‌صورت تجربه خام و بدون تفسیر در نظر گرفته شوند، نمی‌توانند نقش توجیهی ایفا کنند؛ زیرا تنها زمانی معنا و کارکرد معرفتی پیدا می‌کنند که در چارچوبی مفهومی و در شبکه‌ای از باورها قرار گیرند. هاک در این باره تصریح می‌کند: «تجربه خام، بدون قرارگرفتن در چارچوبی مفهومی، فاقد محتوای توجیهی است» (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۲۵). از سوی دیگر، انسجام نظام باورها نیز اگر از هرگونه پیوند با شواهد تجربی گسسته شود، به انسجامی صرفاً صوری فروکاسته می‌شود؛ انسجامی که می‌تواند در نظام‌های باوری کاملاً منسجم اما نادرست نیز تحقق یابد. به‌همین دلیل، انسجام به‌تنهایی نه تضمین‌کننده صدق است و نه می‌تواند ارتباط باورها با واقعیت را حفظ کند.

هاک پس از این نقد سلبی، به طرح دیدگاه ایجابی خود می‌پردازد. در گام دوم، هاک از این نقد فراتر می‌رود و مدعای ایجابی خود را مطرح می‌کند: «توجیه معرفتی تنها در پرتو تعامل هم‌زمان و دوسویه شواهد تجربی و انسجام باورها تحقق می‌یابد» (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۳۱).

بر این اساس، یک باور زمانی به‌طور کامل موجه است که هم از حیث شواهد بیرونی پشتیبانی شود و هم جایگاهی منسجم در کل شبکه باورهای فرد داشته باشد. این تعامل دوسویه دو کارکرد اصلی دارد: از یک‌سو مانع آن می‌شود که نظریه، به دلیل ناکافی بودن شواهد صرف، به شکاکیت بینجامد و از سوی دیگر، اجازه نمی‌دهد توجیه معرفتی به انسجامی درون‌ذهنی و جدا از واقعیت فروکاسته شود.

برای فهم دقیق‌تر این تعامل، هاک ساختار توجیه را به‌صورت چندلایه تحلیل می‌کند. هاک توضیح می‌دهد:

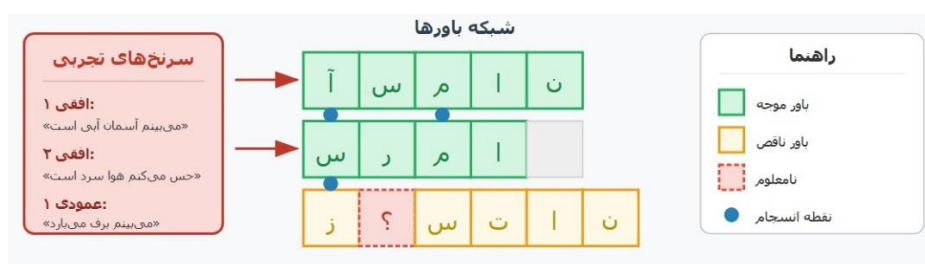
در لایه نخست، تجربیات حسی و ادراکات مستقیم قرار دارند که نقش ورودی‌های اولیه معرفتی را ایفا می‌کنند. در لایه دوم، باورهایی شکل می‌گیرند که مبتنی بر این تجربیات‌اند و باید با سایر باورهای فرد سازگار باشند. در لایه سوم، کل نظام باورها از حیث میزان انسجام و درجه پشتیبانی شواهدی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۷۴).

این ساختار نشان می‌دهد که توجیه در نظریه هاک نه خطی است و نه ایستا، بلکه فرایندی شبکه‌ای و بازنگرپذیر به‌شمار می‌آید. هاک برای تبیین بهتر این ساختار شبکه‌ای، از استعاره «جدول کلمات متقاطع» استفاده می‌کند. در این تمثیل، باورها مانند پاسخ‌های جدول‌اند که باید هم با سرنخ‌های خارجی – که نماینده شواهد تجربی‌اند – سازگار باشند و هم با پاسخ‌های دیگر جدول هماهنگی داشته باشند. هاک در توضیح این استعاره می‌نویسد:

همان‌گونه که در جدول کلمات متقاطع، هر پاسخ باید هم با سرنخ مربوط به خود بخواند و هم با پاسخ‌های دیگر سازگار باشد، یک باور نیز زمانی موجه است که هم با شواهد تجربی مرتبط باشد و هم در شبکه باورها جایگاهی منسجم داشته باشد (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۸۲).

برخی پاسخ‌ها مستقیماً از سرنخ‌ها به‌دست می‌آیند و برخی دیگر از طریق هماهنگی با پاسخ‌های مجاور تأیید می‌شوند. بهترین پاسخ، پاسخی است که هم با سرنخ بخواند و هم با سایر پاسخ‌ها سازگار باشد (هاک، ۱۹۹۳ ب، ۱۹۸).

این استعاره نشان می‌دهد که توجیه در نظریه هاک دوبعدی، درجه‌بندی شده و بازنگرپذیر است: دوبعدی، زیرا نه صرفاً عمودی (مبنای گرایانه) است و نه صرفاً افقی (انسجام‌گرایانه)؛ درجه‌بندی شده، زیرا برخی شواهد قوی‌تر از برخی دیگرند؛ و بازنگرپذیر، زیرا در پرتو شواهد یا باورهای جدید، امکان اصلاح باورهای پیشین وجود دارد (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۸۳). ترامل نیز این مدل را شاهی بر شبکه‌ای بودن توجیه در نظریه هاک می‌داند و تصریح می‌کند: «استعاره جدول کلمات متقاطع نشان می‌دهد که توجیه در نظریه هاک ساختاری شبکه‌ای دارد که در آن هم بُعد عمودی و هم بُعد افقی حضور دارند» (ترامل، ۲۰۰۸، ۲۲۰).

شکل ۲. استعاره جدول کلمات متقاطع در نظریه هاک

در این تصویر سرنخ‌ها^۱ نماینده شواهد تجربی، پاسخ‌های افقی نشان‌دهنده انسجام باورها، و پاسخ‌های عمودی بیانگر ارتباط با تجربه‌اند. توجیه معرفتی نتیجه تعامل دوسویه این دو بُعد است.

به نظر می‌رسد استعاره جدول کلمات متقاطع از حیث تصویرسازی بسیار موفق است و به‌خوبی نشان می‌دهد که توجیه فرایندی تک‌بعدی نیست. با این حال، همان‌طور که در بخش نقدها بحث خواهد شد، پرسش اساسی این است که آیا این استعاره صرفاً تصویری جذاب ارائه می‌دهد یا واقعاً مکانیزم دقیقی برای توجیه فراهم می‌کند. به بیان دیگر، استعاره جدول کلمات متقاطع گرچه شهود اولیه را به‌خوبی منتقل می‌کند، اما ترجمه آن به معیارهای دقیق و قابل اجرا برای ارزیابی توجیه، کار ساده‌ای نیست. در نظریه مبنای انسجام‌گروی، هاک در اصل نقش توجیهی تجربه با مبنای گرایان هم‌داستان است و تجربه را منبعی واقعی برای آغاز و تقویت توجیه معرفتی می‌داند (هاک، ۱۹۹۳ الف). با این حال، برخلاف مبنای‌گرایی، او تجربه را به‌تنهایی برای توجیه باورها کافی نمی‌شمارد. از نظر هاک، شواهد تجربی هرچند نقشی اساسی در محدود کردن و جهت‌دهی نظام باورها دارند، تنها در صورتی می‌توانند توجیه‌بخش باشند که در چارچوب یک شبکه منسجم از باورها قرار گیرند (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۱۹).

نویسنده این مقاله بر این باور است که نقطه افتراق اصلی هاک از مبنای‌گرایی نه در انکار نقش تجربه، بلکه در ردّ کفایت آن برای توجیه است. این راهبرد، هرچند مزیت پرهیز از جزم‌اندیشی مبنای‌گرایانه را دارد، با این پرسش مواجه است که آیا در موارد تعارض میان انسجام بالای نظام باورها و شواهد تجربی قوی، نظریه می‌تواند معیار روشنی برای اولویت‌بخشی ارائه دهد یا نه.

۴. نقاط قوت نظریه مبنای انسجام‌گروی

نظریه مبنای انسجام‌گروی سوزان هاک از جمله تلاش‌های برجسته در معرفت‌شناسی معاصر است که توانسته است به‌صورت نظام‌مند به کاستی‌های دو رویکرد سنتی مبنای‌گرایی و انسجام‌گرایی پاسخ دهد. مهم‌ترین دستاورد این نظریه، ارائه الگوی واقع‌گرایانه و جامع برای توجیه معرفتی است؛ الگویی که هم به نقش شواهد تجربی پایبند است و هم اهمیت انسجام نظام باورها را به رسمیت می‌شناسد. بدین ترتیب، مبنای انسجام‌گروی از یک‌سو از جزم‌اندیشی مبنای‌گرایانه و از سوی دیگر از نسبی‌گرایی انسجام‌گرایانه پرهیز می‌کند.

^۱ Clues

نخستین مزیت اساسی مبنانسجام‌گروی، عبور از دوگانه سنتی «مبنا» و «انسجام» در تبیین توجیه معرفتی است. هاک تصریح می‌کند: «مبناگرایی و انسجام‌گرایی تنها گزینه‌های ممکن برای نظریه توجیه نیستند» (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۸۴). مبنانسجام‌گروی با ترکیب عناصر معتبر هر دو رویکرد، مدلی ارائه می‌دهد که هم از تجربه آغاز می‌کند و هم آن را در شبکه‌ای منسجم از باورها معنا می‌بخشد. به نظر نگارنده، این عبور از دوگانه سنتی مهم‌ترین دستاورد نظری هاک است، زیرا نشان می‌دهد که فضای منطقی نظریه‌های توجیه محدود به دو گزینه مبناگرایی و انسجام‌گرایی نیست و می‌توان ترکیب‌های معناداری از عناصر هر دو رویکرد ارائه کرد.

دومین مزیت مهم مبنانسجام‌گروی، انعطاف‌پذیری آن در مواجهه با شواهد جدید است. برخلاف مبناگرایی سنتی که بر باورهای پایه ثابت و خطاناپذیر تأکید دارد، در نظریه هاک هیچ باوری - حتی باورهای نزدیک به تجربه - مصون از بازنگری نیست. هاک در توضیح این ویژگی می‌نویسد:

همان‌گونه که ممکن است پاسخ‌هایی که با اطمینان بیشتری وارد جدول شده‌اند، در پرتو ناسازگاری‌های بعدی اصلاح شوند، باورهای ما نیز می‌توانند و گاه باید در پرتو شواهد تازه یا ملاحظات انسجامی بازبینی شوند (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۸۳).

این ویژگی، نظام معرفتی را پویا و پاسخ‌گو به تغییرات می‌سازد. نگارنده بر این باور است که این انعطاف‌پذیری با واقعیت عملکرد شناختی انسان سازگارتر است، زیرا در زندگی روزمره و در فعالیت علمی، ما پیوسته باورهای خود را در پرتو شواهد جدید بازنگری می‌کنیم.

یکی از دستاوردهای برجسته مبنانسجام‌گروی، توانایی آن در توضیح فرایند تحقیق علمی است. در عمل، دانشمندان نه تنها به داده‌های تجربی توجه می‌کنند، بلکه انسجام نظریه‌های خود با سایر نظریه‌های پذیرفته‌شده را نیز مدنظر دارند. هاک در این باره تصریح می‌کند:

علم واقعی دقیقاً مطابق الگوی مبنانسجام‌گرایانه پیش می‌رود: نظریه‌ها باید هم با مشاهدات سازگار باشند و هم در چارچوب نظری گسترده‌تر جای گیرند (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۱۳۷).

مزیت مهم دیگر مبنانسجام‌گروی، تبیین درجه‌بندی بودن توجیه معرفتی است. برخلاف نظریه‌هایی که توجیه را امری «همه یا هیچ» تلقی می‌کنند، هاک نشان می‌دهد که باورها می‌توانند درجات مختلفی از توجیه داشته باشند. هاک تصریح می‌کند:

میزان توجیه یک باور به قوت شواهدی که از آن پشتیبانی می‌کنند و نیز به میزان استقلال این شواهد از یکدیگر بستگی دارد (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۸۴).

نگارنده معتقد است این درجه‌بندی با تجربه زیسته ما از معرفت سازگارتر است؛ ما در زندگی روزمره به برخی باورها اطمینان بیشتری داریم تا برخی دیگر، و این تفاوت در درجه اطمینان، در چارچوب مبنانسجام‌گروی تبیین مناسبی می‌یابد. در نهایت، مبنانسجام‌گروی توانایی ویژه‌ای در توضیح پدیده بازنگری معرفتی دارد. در زندگی روزمره و در علم، ما ناگزیر از اصلاح باورهای خود در پرتو شواهد تازه‌ایم. هاک نشان می‌دهد که «این بازنگری نه امری دل‌خواهی، بلکه تابع ملاحظات شواهدی و انسجامی است» (هاک، ۱۹۹۳ الف، ۹۸). ترامل نیز در تأیید این نکته تصریح می‌کند:

مدل جدول کلمات متقاطع امکان جمع میان ثبات معرفتی و قابلیت تغییر را فراهم می‌آورد؛ تعادلی که بسیاری از نظریه‌های رقیب از دستیابی به آن ناتوان‌اند (ترامل، ۲۰۰۸، ۲۲۴).

با وجود این مزایا، نگارنده بر این باور است که نقاط قوت مبنانسجام‌گروی عمدتاً در سطح کلان و چارچوبی است؛ یعنی این نظریه تصویر کلی درستی از ساختار توجیه ارائه می‌دهد، اما همان‌طور که در بخش بعد بحث خواهد شد، در سطح جزئی و اجرایی با ابهام‌ها و دشواری‌هایی مواجه است که نیازمند بررسی دقیق‌تر هستند.

۵. نقاط ضعف نظریه مبنانسجام‌گروی

با وجود مزایا و نوآوری‌های قابل توجه، نظریه مبنانسجام‌گروی سوزان هاک با نقدها و چالش‌های جدی مواجه شده است. این نقدها عمدتاً ناظر به جایگاه تجربه در ساختار توجیه، نسبت میان مبنا و انسجام، مسئله توقف زنجیره توجیه، ابهام در معیارهای ارزیابی توجیه، و کفایت درون‌گرایی معرفتی هستند. در این بخش، مهم‌ترین این نقدها بررسی و ارزیابی می‌شوند.

۵-۱. ابهام در جایگاه تجربه و خطر تقلیل به انسجام‌گرایی

یکی از بنیادی‌ترین نقدها به مبنانسجام‌گروی، ابهام در نقش تجربه و میزان توان آن در اعمال محدودیت واقعی بر نظام باورهاست. هاک تجربه را نه «پایه‌ای خطاناپذیر»، بلکه عنصری محدودکننده و قابل بازنگری می‌داند؛ با این حال، منتقدان تردید دارند که چنین نقشی بتواند مانع شکل‌گیری نظام‌های باوری منسجم اما نادرست شود. ترامل با اینکه اذعان می‌کند هاک تأکید دارد نظریه‌اش مبنایراییانه نیست، نشان می‌دهد که هاک در عمل ناچار است به نوعی مبنایرایی ضعیف تن بدهد. او استدلال می‌کند:

تجربه، هرچند همواره در تعامل با دیگر باورها عمل می‌کند، در نهایت نقشی دارد که زنجیره توجیه را متوقف می‌سازد. این توقف از راه تعامل تجربه با دیگر باورها انجام می‌شود، نه به صورت یک پایه مستقل و خطاناپذیر (ترامل، ۲۰۰۸، ۲۱۹).

بنابراین، به نظر ترامل، «مبنانسجام‌گروی یا عملاً به انسجام‌گرایی نزدیک می‌شود، یا به شکلی تعدیل‌شده به مبنایرایی بازمی‌گردد» (ترامل، ۲۰۰۸، ۲۱۹).

بونجور نیز با تأکید بر این نکته که تجربه فاقد محتوای گزاره‌ای مستقیم است، استدلال می‌کند: «تجربه تنها از طریق باورهایی درباره تجربه می‌تواند وارد ساختار توجیه شود؛ و این امر، وابستگی توجیه به شبکه‌ای از باورها را تشدید کرده و نظریه را به انسجام‌گرایی نزدیک می‌سازد» (بونجور، ۱۹۸۵، ۱۱۲). در مقابل، رایان در دفاع از هاک می‌گوید نشان دهد:

تجربه، هرچند غیرگزاره‌ای است، می‌تواند از طریق ایجاد شرایط صدق برای باورهای گزاره‌ای درباره حالات ادراکی، نقشی واقعی در توجیه ایفا کند (رایان، ۲۰۰۰، ۸۰).

با این حال، خود رایان نیز می‌پذیرد که «هیچ باوری در این نظریه بنیادین به معنای سنتی نیست» (رایان، ۲۰۰۰، ۸۰). به نظر می‌رسد که نقد ترامل و بونجور در این جا قابل توجه است. مشکل اصلی این است که هاک می‌خواهد تجربه نقشی واقعی و غیرقابل تقلیل در توجیه داشته باشد، اما در عین حال نمی‌خواهد آن را «پایه» به معنای مبنایراییانه بنامد. این موضع، هرچند از حیث نظری قابل فهم است، در عمل به ابهامی منجر می‌شود که نظریه را در معرض تقلیل به یکی از دو رویکرد سنتی قرار می‌دهد. به نظر نگارنده، هاک برای حفظ استقلال نظریه خود، باید معیار دقیق‌تری برای تمایز نقش تجربه در مبنانسجام‌گروی از نقش آن در مبنایرایی ضعیف ارائه دهد؛ معیاری که صرفاً اصطلاح‌شناختی نباشد، بلکه تفاوت ساختاری واقعی را نشان دهد.

۵-۲. مسئله دور معرفتی و توقف زنجیره توجیه

چالش مهم دیگر، مسئله دور معرفتی و نحوه توقف زنجیره توجیه است. هاک می‌کوشد با تمایز میان «دور معیوب» و «وابستگی متقابل سازنده»، از این مشکل عبور کند؛ اما منتقدان این تمایز را ناکافی می‌دانند. ترامل استدلال می‌کند:

نظریه دووجهی هاک (توجیه به‌مثابه حالت ذهنی و به‌مثابه محتوا) در عمل به این نتیجه می‌انجامد که برخی باورها توجیهی دارند که مستقیماً به باورهای دیگر وابسته نیست. این دقیقاً همان کاری است که مبنایگرایی - هرچند در شکل ضعیف آن - برای باورهای پایه انجام می‌دهد (ترامل، ۲۰۰۸، ۲۲۴).

بنابراین، به نظر ترامل، «مبنایسجام‌گروی نه‌تنها مسئله دور معرفتی را حل نمی‌کند، بلکه آن را در قالبی جدید بازتولید می‌کند» (ترامل، ۲۰۰۸، ۲۲۴).

به نظر می‌رسد که تمایز هاک میان «دور معیوب» و «وابستگی متقابل سازنده» به‌اندازه کافی روشن نیست. هاک استدلال می‌کند که در جدول کلمات متقاطع، وابستگی متقابل پاسخ‌ها به یکدیگر دور معیوب نیست، بلکه نوعی پشتیبانی متقابل سازنده است. اما پرسش اساسی این است: چه معیاری وابستگی متقابل سازنده را از دور معیوب متمایز می‌کند؟ اگر پاسخ این باشد که وابستگی سازنده آن است که به باورهای صادق منجر شود، آنگاه با نوعی استدلال دوری مواجه‌ایم؛ زیرا صدق باور خود نیازمند توجیه مستقل است. به نظر نگارنده، هاک برای پاسخ به این نقد، باید معیاری صوری و مستقل از نتیجه (یعنی مستقل از صدق باور) برای تمایز دور معیوب از وابستگی سازنده ارائه دهد.

۵-۳. ابهام در معیارهای توجیه و حل تعارض‌ها

یکی دیگر از نقدهای مهم، ابهام در معیارهای دقیق ارزیابی توجیه است. هاک از مفاهیمی مانند «موافقت با شواهد»، «انسجام» و «جامعیت شواهد» سخن می‌گوید، اما روشن نمی‌سازد که این مؤلفه‌ها چگونه باید وزن‌دهی شوند، به‌ویژه در موارد تعارض. ترامل در این باره نشان می‌دهد:

در نهایت، انسجام در نظریه هاک نقشی فرعی و تقویتی دارد و توجیه، به‌طور بازگشتی، به شواهد تجربی بازمی‌گردد؛ امری که نظریه را به مبنایگرایی ضعیف نزدیک می‌کند و از ادعای راه میانه واقعی می‌کاهد (ترامل، ۲۰۰۸، ۲۲۷).

از نظر نویسنده ابهام در معیارهای توجیه، یکی از جدی‌ترین نقاط ضعف نظریه هاک است. مسئله اصلی این نیست که هاک از مفاهیمی مانند انسجام و پشتیبانی شواهد سخن می‌گوید؛ مسئله این است که در موارد تعارض میان این مؤلفه‌ها، هیچ قاعده روشنی برای تصمیم‌گیری ارائه نمی‌شود. فرض کنید باوری از پشتیبانی تجربی قوی برخوردار است اما با بخش قابل‌توجهی از نظام باورهای فرد ناسازگار است. آیا باید شواهد تجربی را مقدم دانست یا انسجام نظام باورها را؟ به نظر نگارنده، هر نظریه توجیهی که مدعی ترکیب دو عنصر متمایز است، باید قاعده‌ای صریح برای حل تعارض میان آن دو عنصر ارائه دهد.

۵-۴. نقد خارج‌گرایانه: ناکافی بودن توجیه درون‌گرایانه

نقد نهایی، از منظر خارج‌گرایی معرفتی مطرح می‌شود. بر اساس این نقد، حتی اگر نظام باوری فرد از نظر درونی منسجم و مبتنی بر تجربه باشد، این امر به‌تنهایی برای معرفت کافی نیست. پیلز با تکیه بر دیدگاه پلانتینگا یادآور می‌شود:

ضمانت معرفتی تنها به انسجام درونی یا شواهد در دسترس فاعل وابسته نیست، بلکه مستلزم آن است که باور از راه فرایندهای شناختی قابل اعتماد با واقعیت مرتبط باشد (پیلز، ۲۰۱۶، ۸۴). از این رو، به نظر

پیلز، «مبنای انسجام‌گروی بیش از آنکه شرایط معرفت به معنای دقیق کلمه را فراهم کند، حداکثر می‌تواند عقلانیت یا موجه‌بودن درونی باورها را توضیح دهد (پیلز، ۲۰۱۶، ۸۴).

نتیجه‌گیری

نظریه مبنای انسجام‌گروی سوزان هاک به‌عنوان تلاشی جدی برای غلبه بر محدودیت‌های مبنای‌گرایی و انسجام‌گرایی سنتی، جایگاه مهمی در معرفت‌شناسی معاصر یافته است. این نظریه با ارائه الگوی جدول کلمات متقاطع، تصویری پویا و چندبعدی از توجیه معرفتی ترسیم می‌کند که در آن شواهد تجربی و انسجام نظام باورها در تعاملی دوسویه قرار دارند.

بررسی نقاط قوت این نظریه نشان داد که مبنای انسجام‌گروی دستاوردهای مهمی دارد. نخست، این نظریه از جزم‌اندیشی مبنای‌گرایانه که بر باورهای پایه خطاناپذیر تأکید دارد و از نسبی‌گرایی انسجام‌گرایانه که صرفاً به هماهنگی درونی باورها بسنده می‌کند، پرهیز می‌کند. دوم، با پذیرش امکان بازنگری در همه سطوح باورها، انعطاف‌پذیری لازم برای مواجهه با شواهد جدید را فراهم می‌آورد. سوم، چارچوب مناسبی برای فهم فرایند تحقیق علمی ارائه می‌دهد و توضیح می‌دهد چگونه دانشمندان همزمان به داده‌های تجربی و انسجام نظری توجه می‌کنند. چهارم، درجه‌بندی بودن توجیه در این نظریه امکان تمایز میان باورهای قوی‌تر و ضعیف‌تر را فراهم می‌سازد.

با این حال، بررسی انتقادی نشان داد که این نظریه با چالش‌های اساسی مواجه است. نخستین چالش، ابهام در جایگاه تجربه است. نگارنده با تامل و بونجور همدل است که تجربه در نظریه هاک در وضعیتی مبهم قرار دارد: یا باید نقش پایه‌ای ایفا کند که در این صورت نظریه به مبنای‌گرایی ضعیف تقلیل می‌یابد، یا صرفاً نقش محدودکننده دارد که در این صورت خطر تقلیل به انسجام‌گرایی وجود دارد. هاک برای حفظ استقلال نظریه خود، نیازمند ارائه معیاری دقیق‌تر برای تعیین نقش تجربه است.

دومین چالش، مسئله دور معرفتی است. نگارنده معتقد است که تمایز هاک میان دور معیوب و وابستگی متقابل سازنده، هرچند شهوداً جذاب است، فاقد معیار صوری مستقلی است که بتواند این دو را به‌طور قاطع از هم تفکیک کند. بدون چنین معیاری، نظریه در معرض اتهام دوری‌بودن باقی می‌ماند.

سومین چالش، ابهام در معیارهای توجیه و نحوه حل تعارض میان شواهد تجربی و انسجام باورهاست. به نظر نگارنده، این مهم‌ترین نقص عملی نظریه هاک است. هر نظریه‌ای که مدعی ترکیب دو عنصر متمایز در توجیه است، باید قاعده‌ای صریح برای حل تعارض میان آن دو ارائه دهد. فقدان چنین قاعده‌ای، نظریه را در موقعیت‌های بحرانی بی‌پاسخ می‌گذارد.

چهارمین چالش از منظر خارج‌گرایی معرفتی مطرح می‌شود. نگارنده بر این باور است که توجیه درونی، هرچند لازم، برای معرفت به معنای دقیق کلمه کافی نیست و مبنای انسجام‌گروی برای تبدیل شدن به نظریه‌ای جامع، نیازمند تکمیل با عناصر خارج‌گرایانه مانند قابلیت اعتماد فرایندهای شناختی است.

درنهایت، نگارنده بر این باور است که مبنای انسجام‌گروی گرچه گامی مهم و نوآورانه در معرفت‌شناسی معاصر است و توانسته تصویر کلی درستی از ساختار توجیه ارائه دهد، اما به‌عنوان راه‌حلی نهایی و کامل برای مسئله معرفتی با چالش‌های اساسی مواجه است. این نظریه بیش از آنکه پاسخی قطعی به مسائل معرفت‌شناختی باشد، چارچوبی پویا و در حال تکامل است که نیازمند اصلاحات و تکمیل‌های جدی است. به‌ویژه، سه اصلاح ضروری به نظر می‌رسد: نخست، ارائه معیار دقیق‌تر برای تعیین نقش تجربه در توجیه که آن را از مبنای‌گرایی ضعیف متمایز سازد؛ دوم، صورت‌بندی معیاری صوری برای تمایز دور معیوب از وابستگی متقابل سازنده؛ و سوم، ارائه قاعده‌ای صریح برای حل تعارض میان شواهد تجربی و انسجام باورها. پیشنهاد می‌شود

در پژوهش‌های آینده، امکان بازصورت‌بندی مبنای انسجام‌گروی در چارچوب سنت‌های معرفت‌شناختی دیگر، از جمله سنت معرفت‌شناسی اسلامی، مورد بررسی قرار گیرد تا مسیرهای تازه‌ای برای اصلاح و تکمیل این نظریه گشوده شود.

منابع

حسین‌زاده، مرتضی؛ کاوندی، سحر و جاهد، محسن. (۱۳۹۷). مبنای انسجام‌گروی وجودی ملاصدرا در باب رکن توجیه. حکمت معاصر، ۹(۱).

<https://doi.org/10.30465/cw.2018.3272>

References

- Alston, W. P. (1989). *Epistemic justification: Essays in the theory of knowledge*. Cornell University Press.
- Alston, W. P. (1993). *The reliability of sense perception*. Cornell University Press.
- Audi, R. (2010). *Epistemology: A contemporary introduction to the theory of knowledge* (3rd ed.). Routledge.
- BonJour, L. (1985). *The structure of empirical knowledge*. Harvard University Press.
- BonJour, L. (1998). *In defense of pure reason: A rationalist account of a priori justification*. Cambridge University Press.
- BonJour, L. (2003). A version of internalist foundationalism. In L. BonJour & E. Sosa (Eds.), *Epistemic justification: Internalism vs. externalism, foundations vs. virtues* (pp. 3–96). Blackwell Publishing.
- Chisholm, R. M. (1989). *Theory of knowledge* (3rd ed.). Prentice Hall.
- Descartes, R. (1996). Meditations on first philosophy. In J. Cottingham, R. Stoothoff, & D. Murdoch (Eds. & Trans.), *The philosophical writings of Descartes* (Vol. 2, pp. 1–62). Cambridge University Press. (Original work published 1641)
- Goldman, A. I. (1986). *Epistemology and cognition*. Harvard University Press.
- Haack, S. (1993a). *Evidence and inquiry: Towards reconstruction in epistemology*. Blackwell Publishers.
- Haack, S. (1993b). Double-aspect foundherentism. *Analysis*, 53(3), 113–122.
- Haack, S. (1999). Defending science within reason: Between scientism and cynicism. *Inquiry*, 42(3–4), 229–246.
- HosseinZadeh, M., Kavandi, S., & Jahed, M. (2018). Existential foundherentism of Mullā Ṣadrā on the component of justification. *Contemporary Wisdom*, 9(1). (in Persian) <https://doi.org/10.30465/cw.2018.3272>
- Moser, P. K. (1989). *Knowledge and evidence*. Cambridge University Press.
- Moser, P. K. (1995). Epistemology. In R. Audi (Ed.), *The Cambridge dictionary of philosophy* (pp. 233–238). Cambridge University Press.
- Peels, R. (2016). Epistemic justification. In R. Peels & A. Blaauw (Eds.), *The epistemic dimensions of ignorance* (pp. 79–96). Cambridge University Press.
- Ryan, S. (2000). Foundherentism and epistemic rationality. *Philosophical Studies*, 99(1), 75–92.
- Tramel, P. (2008). Haack's foundherentism is a foundationalism. *Synthese*, 160(2), 215–228.